

blad voor erfgoedliefhebbers

nr. 2 ~ juni 2022

ZEEUWS ERFGOED

INHOUD

- 4 Vier eeuwen conflict en cultuur
- 8 Nationale Archeologiedagen
- 10 Excursie naar restauratiebouwplaats
- 11 Grensverhalen | 9
Op de uitkijk naar de Russen
- 16 Trots op mijn monument
Alles begint met goede afspraken
- 20 De verduurzaming van de Oostkerk
in Middelburg
- 22 Virtuele tijdreis in Museum Veere
- 23 'Erremuusse' verhalen uit
vroeger tijden
- 26 Koude Oorlog Weekend in oktober
- 27 ERFGOEDallerlei
- 31 NIEUW in de musea
Museumboerderij Goemanszorg
- 32 MOnuMENTaal

COLOFON

Zeeuws Erfgoed - blad voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar (ISSN 1570-5005). Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Redactie Erfgoed Zeeland

Illustraties Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Looierssingel 2

+31 (0)118 670 870

Postbus 49

info@erfgoedzeeland.nl

4330 AA Middelburg

www.erfgoedzeeland.nl

Volg ons

Steun ons Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Je kunt ons ook eenmalig steunen met een gift op bankrekeningnummer NL75 RABO 0335 0886 00 ten name van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Meer weten? Kijk op erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Opmaak decreet | **Druk** Meulenberg Media, Middelburg

Auteursrecht Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n). Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

Aan dit nummer droegen bij John Akkermans, Elma Berman, Saskia Buitenkamp, Monique van Doorn, Johan Francke, Hans Jongepier, Karel-Jan Kerckhaert, Robin Koot, David Koren, Jan Kuipers, Truus Trimpe Burger-Mekking, Lenneke Willemstein en Janneke de Wit.

Foto omslag Het Spaanse fort Sint-Joseph bij Koewacht | Afbeelding uit: Jan J.B. Kuipers, *De Staats-Spaanse Linies. Monumenten van conflict en cultuur*.

10 weken Erfgoed Zeeland

Mijn eerste tien weken als directeur-bestuurder zitten er op. Ze zijn omgevlogen en wat een boeiende wereld is de erfgoedwereld in Zeeland! Een veelheid aan onderwerpen is aan mij gepresenteerd en ik heb kennis kunnen maken met vertegenwoordigers van gemeenten, vrijwilligersorganisaties, de Provincie en andere stakeholders. Zonder uitzondering waren dit hartelijke ontvangsten en fijne gesprekken. En, net als in dit nieuwe nummer van *Zeeuws Erfgoed*, kent deze wereld een grote variëteit aan onderwerpen.

Mooi is te zien hoeveel dwarsverbanden er zijn en hoeveel samenwerking gaande is. Een geweldige basis om met hedendaagse uitdagingen zoals de Omgevingswet, de Cultuuragenda en economische uitdagingen aan de slag te gaan. Daar rendement van samenwerking realiseren vind ik een prachtige uitdaging.

Natuurlijk is dat geen vanzelfsprekendheid en heeft iedere betrokkene eigen ideeën en zijn belangen soms anders. Maar in de afgelopen weken heb ik geleerd dat er veel overlap is qua interesses, belangen en ambities. Dat zien we terug in mooie samenwerkingsverbanden. Voorbeelden zijn het educatieprogramma 'Reizen in de Tijd door Zeeland',

de Zeeuwse verhalen en erfgoedlijnen met Zeeuwse Ankers en de recente ontwikkeling van de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie. Samen meer bereiken en van elkaar leren is een uitdagend motto waar we als kennisorganisatie steeds meer werk van maken.

In dit nummer van *Zeeuws Erfgoed* vindt u weer mooie verhalen, verslagen van activiteiten en aankondigingen van events en cultuurdagen. Ook hier diversiteit van onderwerpen die stuk voor stuk van waarde zijn en fijn leeswerk voor zomerse avonden.

Wie weet treffen we u komende maanden bij een van de open dagen of bij events. Zou u overigens actief mee willen doen aan erfgoedactiviteiten kijk dan eens op www.erfgoedvrijwilliger.nl, de website waar erfgoedvacatures zijn te vinden en waar erfgoed naar mensen toe komt.

Ik wens u veel leesplezier en een mooie zomer!

Monique van Doorn, directeur

Afbeelding
Appelbloesem in bloei,
Kapelle | bron:
www.beeldbank.zeeland.nl, gemeente
Kapelle.

De Staats-Spaanse Linies en de Passageulelinie

Vier eeuwen conflict en cultuur

Afbeelding

Vestingstad Hulst |
afbeelding uit: Jan
J.B. Kuipers, *De Staats-
Spaanse Linies*.
Monumenten van
conflict en cultuur.

Tijdens de 'Geboorte van Nederland' in 1572 was de Opstand tegen Spanje al zo'n vijf jaar aan de gang. Het internationale complex van de Staats-Spaanse Linies ontstond in Zeeuws-Vlaanderen en aangrenzend België als direct gevolg van dit conflict en is gedurende enkele eeuwen uitgebouwd.

Net als 'Geboorte van Nederland' is 'Staats-Spaanse Linies' een term die bedacht is door latere generaties. Het complex dat ermee wordt bedoeld omvat bijna 450 objecten: forten, schansen, vestingsteden en -stadjes, liniedijken en -vaarten in een gebied van zo'n 80 bij 40 kilometer aan weerszijden van de Belgisch-Nederlandse grens tussen Knokke en Antwerpen. De Linies vertegenwoordigen ruim vierhonderd jaar geschiedenis. Een militaire raid in 1583 leidde tot de aanzet; sommige elementen speelden nog een rol in de Tweede Wereldoorlog. Met de Zuiderwaterlinie in Noord-Brabant vormden de Nederlandse elementen van de Linies de Zuiderfrontier, een stelsel dat liep van Sluis tot Nijmegen en dat het geesteskind was van het vestingbouwkundige genie Menno van Coehoorn (1641-1704). Ten noorden ervan was ook de Oosterfrontier van Nijmegen tot Groningen zijn schepping.

Steden, forten, linies

In Zeeuws-Vlaanderen omvatten de Linies tientallen schansen en forten in diverse stadia van behoud: van een contour in het terrein tot fraai gerestaureerde werken. Verder zijn er de vestingsteden, met als belangrijkste Hulst en Sluis, en ook Axel, Sas van Gent, Philippine, IJzendijke en het dorp Retranchement. Forten of schansen en steden in het gebied lagen vaak aan een van de linies: waterlopen met meestal een liniedijk. Zoals de Linies van Communicatie ten oosten van Hulst en tussen Hulst en Sas van Gent (vanaf 1586) en de Passageulelinie bezuiden Oostburg en IJzendijke (vanaf 1672).

In 1572 speelden de Zeeuwse oorlogshandelingen zich vooral af op Walcheren. Incidentele raids van de Watergeuzen in het huidige Oost Zeeuws-

Afbeelding links
Bolwerk in IJzendijke |
foto H.M.D. Dekker.

Afbeelding rechts
Graaf Filips van
Hohenlohe (1550-1606),
datering circa 1609-1633
| bron: Rijksmuseum,
Amsterdam.

Vlaanderen (het gebied van de Vier Ambachten) zorgden in de jaren hierna voor verdere versterking van Hulst, Axel en Sas van Gent. De eigenlijke Liniehistorie begint met de landing bij Terneuzen op 6 november 1583 door Filips van Hohenlohe, een dronkzuchtig maar kundig militair die sinds 1575 in dienst was van Willem van Oranje. 'Neuzen' was nog het enige Staatse bruggenhoofd in heel de omgeving. Hohenlohe, die was aangekomen met tien vendels vooral Duitse huurlingen, liet hier de Moffenschans opwerpen, waaraan nu alleen nog een zo genoemde, negentiende-eeuwse boerenwoning aan de Axelsestraat herinnert. Vrijwel meteen wierpen de Spanjaarden een tegenfort op, waarschijnlijk bij Triniteit. De historie van de Staats-Spaanse Linies was begonnen. De Staatse (Nederlandse), Spaanse, Oostenrijkse en Franse militaire apparaten werkten de volgende eeuwen verder aan deze fascinerende monumentale keten.

Herwaardering rond 2000

Historici, publicisten en heemkundigen zagen al heel lang het grote belang van de Linies. Niet alleen voor de krijgsgeschiedenis, maar ook voor de algemene historie en archeologie van het gebied. En zelfs voor de volkskunde of etnografie; aan verschillende linie-onderdelen zijn immers volksverhalen verbonden.

Rond het jaar 2000 raakten overheden overtuigd van de grote waarde van de Linies, óók om het cultuurtoeristisch (dus economisch) en ecologisch potentieel uit te bouwen en de deels gemeenschappelijke 'streekidentiteit' te profileren: wat vroeger scheidde, was nu een verbindende factor.

Zeeland, de Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen en de stad Antwerpen sloegen de handen ineen. Men ontwikkelde het concept Staats-Spaanse Linies en in 2006 en 2007 startte de restauratie van verschillende forten en verdedigingswerken. In Zeeuws-Vlaanderen vond herinrichting en/of restauratie plaats van onder meer de Olieschans (Aardenburg), Fort Berchem (Retranchement) en drie forten van de Linie van Communicatie bij Koewacht (Sint-Jacob, Sint-Joseph, Sint-Livinus). De wallen van Hulst kregen een rolstoeltoegankelijk pad en verspreid door Zeeuws-Vlaanderen verzeiden ruim dertig informatiepanelen. Kleinere aanpassingen maakten ook andere overblijfselen beter toegankelijk. Er kwamen bezoekerscentra in Liefkenshoek (België) en het voor een groot deel op de Staats-Spaanse Linies toegespitste museum Het Bolwerk in IJzendijke.

De Passageulelinie

De Passageulelinie in West Zeeuws-Vlaanderen, met als belangrijk overblijfsel de Liniedijk ten zuidwesten van Turkeye, biedt een goede illustratie van de evolutie van de Staats-Spaanse Linies van monumenten van conflict tot monumenten van cultuur. Deze linie is tegelijk een voorbeeld van de verbondenheid met het thema van de Zeeuwse 'verdrongen geschiedenis'. Zij was sinds 1672 - het rampjaar dat we in 2022 eveneens herdenken - de belangrijkste verdedigingslinie in westelijk Staats-Vlaanderen. Lodewijk XIV, de Zonnekoning, eiste in 1672 Staats-Vlaanderen voor Frankrijk op, en Sluis met Cadzand voor Engeland. Maar de militaire activiteiten bleven beperkt tot een paar plunder-

Afbeelding links

Een arkebussier (haakbuschutter) uit de begintijd van de Linies | uit: Jacob de Gheyn, *Wapenhandelinge* (1607).

Afbeelding rechts

De Kruisdijksschans bij Heille/Sluis (gebouwd 1638) | tekening in sepia uit 1692.

tochten en de bekende Franse 'Berenning van Aardenburg', afgeslagen door de Aardenburgse burgerij en 38 soldaten onder leiding van vaandrig Elias Beeckman, wiens zorgvuldig bewaarde sabel in 1944 door Canadese bevrijders is meegenomen.

De oorspronkelijke Passageule was vermoedelijk tijdens de Eerste Sint-Elisabethsvloed (1404) ontstaan vanuit de Zuudzee of Braakman en daarna deels ingedijkt. Begin zeventiende eeuw ontstond na doorbraak een nieuwe Passageule, waarlangs de verdedigingslinie is gerealiseerd. Omstreeks 1700 moderniseerde Van Coehoorn de linie. Net als latere aanpassingen, zoals kanalisering, baatte dit niet. De Passageule had sterk te lijden van verzanding, je kon er op bepaalde plekken zo doorwaden. Franse troepen wisten de linie in de achttiende eeuw dan ook driemaal te doorbreken. In 1708 gebeurde dat bij Turkeye (Spaanse Successieoorlog), in 1747 bij de schans Schaapsstalle (Oostenrijkse Successieoorlog). In de zomer van 1794 kwam de Frans-Vlaamse brigadegeneraal Vandamme de zegeningen van de Franse revolutie brengen. Zijn troepen openden een hevig vuurgevecht bij Turkeye, maar braken een eind verderop door bij de batterij 't Vrije, waar op dat moment geen kanonnen aanwezig waren. Deze versterking was in 1702 door Van Coehoorn aangelegd, samen met de schansen Middelburg en Constantinopel. In zeer korte tijd bezetten de Fransen vervolgens westelijk Staats-Vlaanderen. Alleen Sluis verzette zich hevig. De vestingstad kreeg gedurende drie weken moordende kanonnades te verduren. Zij lag vrijwel in puin toen zij zich op 25 augustus overgaf.

Terreur en verwoesting waren wel toevertrouwd aan Dominique-Joseph René Vandamme. Hij was berucht om zijn plunderzucht en gewelddadigheid. In Nieuwpoort nam hij vermoedelijk persoonlijk deel aan het executeren van Fransen die voor de revolutie waren gevlucht. "Ik laat de inwoners alleen hun ogen om te huilen", schreef hij. Vandamme bleef tot het eind trouw aan de republiek en vervolgens aan keizer Napoleon. "Als ik twee Vandammes had, zou ik de een de ander dood laten schieten," moet Napoleon ooit hebben gezegd over zijn woeste dienaar. De Franse inval van 1794 betekende het einde van de militaire functie van de Passageulelinie. Officiële opheffing vond pas plaats in 1839, nadat opstandige Belgen in 1830 de Kapitale Dam (de in 1786 aangelegde sluis aan de oostzijde) nog even hadden ingenomen. Hoewel de Duitsers het gebied in 1944 nog onder water hebben gezet, functioneerde de Passageule toen allang exclusief als vredig afwateringskanaal. Anno 2022 verrijzen hier en daar aan de Liniedijk mysterieus aandoende palen met onbeweeglijke wimpels, om de plek van de halfvergeten schansen aan te geven. Een aanrader voor wandelaars en fietsers!

Toekomst

Na enkele jaren van relatieve rust wordt weer gedacht aan nieuwe initiatieven rond de Staats-Spaanse Linies. Vanuit de Provincie Zeeland wil men de website graag vernieuwen, in combinatie met het aanpakken van de bebording en dergelijke. Hiervoor moeten alle betrokken partijen

Afbeelding

Het gehavende Sluis na de Franse bombardementen in 1794 | tek. G. Kockers, 1795. ZA/ZI, Middelburg.

bijeen gebracht worden. Deze zomer verschijnt bij WalburgPers wel een herdruk van het allang uitverkochte boek *De Staats-Spaanse Linies. Monumenten van conflict en cultuur*, waarvan in 2013 twee drukken verschenen. Op vrijdagavond 14 oktober geeft de auteur van dit boek en dit artikel in museum Het Bolwerk in IJzendijke een

lezing over de Passageulelinie als onderdeel van de Staats-Spaanse Linies.

Meer informatie is te vinden op zeeuwseankers.nl (tik in de zoekbalk bijvoorbeeld: Staats-Spaanse Linies).

Jan J.B. Kuipers

Afbeelding links

Herinnering aan de schans Groot Turkeye, oostelijk aansluitpunt Liniedijk | foto H.M.D. Dekker.

Afbeelding rechts

Prins Maurits op de Markt van IJzendijke | beeld van Guido Metsers (2004), foto H.M.D. Dekker.

Nationale Archeologiedagen

17 en 18 juni 2022 bij Erfgoed Zeeland

Afbeelding
Excursie naar het
verdronken dorp
Tolsende.

Dit jaar vindt alweer de zevende editie van de Nationale Archeologiedagen plaats. Er worden verschillende activiteiten georganiseerd door heel Nederland. Ook Erfgoed Zeeland doet mee. Kom op vrijdag 17 juni en op zaterdag 18 juni kennismaken met de Zeeuwse archeologie!

Op ontdekking naar verdronken Tolsende

Het verdronken dorp Tolsende bevindt zich in de huidige Oosterschelde bij Kruiningen en is overspoeld tijdens de Sint Felix-stormvloed, op 5 november 1530. Onder leiding van een archeoloog van Erfgoed Zeeland gaan deelnemers op ontdekkingsstocht naar een plaats waar ooit het dorp Tolsende in 1532 definitief in de golven verdween. De excursie op vrijdag 17 juni is beschikbaar voor maximaal 50 deelnemers en duurt ongeveer 1,5 uur. Deelname is gratis.

Bezoek de archeomarkt

Op zaterdag 18 juni beleef je verschillende facetten van archeologie! Erfgoed Zeeland is die

dag geopend van 10.00 – 16.00 uur. Kom scherven plakken, laat vondsten determineren, speel het spel 'raad het continent' en ga zelf aan de slag met een metaaldetector.

Wandel door de Zeeuwse geschiedenis

Wat hebben een Romeins Nehalennia-altaar, een zestiende-eeuwse wambuis, een paleolithische schrabber, een middeleeuwse bril, een ijzertijd pot en een 400 jaar oude klomp in gemeen? Je hoort er van alles over tijdens de rondleiding door het Zeeuws Archeologisch Depot! Ga op zaterdag 18 juni mee op een wandeling door de Zeeuwse geschiedenis en ontdek archeologische schatten uit heel Zeeland. De rondleiding is op meerdere tijdstippen en duurt circa 45 minuten.

Maak op de Archeomarkt kennis met Aaike Jordans; hij vertelt over het leven van de mensen in het stenen tijdperk en laat zien hoe jij vuur kunt maken. Kom het spel 'Raad het continent' spelen bij de stand van het University College Roosevelt uit Middelburg. Neem jouw vondst mee naar de stand van het Zeeuws Genootschap (KZGW) en laat het determineren, wie weet schuilt er een hele geschiedenis achter! Je kunt ook zelf aan de slag met een metaaldetector en verborgen bodenvondsten ontdekken. Of kom losse scherven omtoveren tot een mooie pot of schaal!

Info excursie en rondleiding

Kijk voor meer informatie, het programma en aanmelden op www.erfgoedzeeland.nl/nad-2022.

Aanmelden voor de excursie Tolsende en voor de rondleiding door het depot is verplicht.

Boerderij De Grote Muijerij

Excursie naar de restauratiebouwplaats

Afbeelding
Uitleg van Hans Smeenk
van aannemersbedrijf
Cauwenborgh.

Vanuit het Calvin College in Krabbendijke (vmbo) kwam de vraag of er voor de leerlingen van de bouwafdeling een rondleiding georganiseerd kon worden op een bouwplaats van Bouwmensen Zuidwest.

De ROP-coördinator van Zeeland, tevens werkzaam bij Bouwmensen ZuidWest, ging op het voorstel in en stelde voor naar de restauratie van het monument 'De Grote Muijerij' in Sint-Maartensdijk te gaan.

Hans Smeenk van aannemersbedrijf Cauwenborgh had al een keer het voorstel gedaan om leerlingen rond te leiden op de restauratiebouwplaats, om zo het vak van restauratietimmeren, -metselen en -schilderen te promoten.

Bij aankomst op het restauratieproject zeiden een aantal leerlingen tegen elkaar "wat moet je daar nog van maken, van zo'n oude vervallen schuur" en een paar leerlingen namen de woorden "oude meuk" in de mond.

Na deze eerste indrukken gaf Hans uitleg over de geschiedenis van de boerderij. Dat de boerderij onder andere bestaat uit een schuur met een woning eraan vast, konden de leerlingen wel zien. Op de boerderij staan ook een aantal kleinere bijgebouwen, waarvan ze niet zo een-twee-drie wisten waar die vroeger voor gediend hadden. Hans vertelde dat deze bijgebouwen een varkens-schuurtje en een bak- en karnhuisje zijn.

Ook Hans was het gesprek over "oude meuk" ter ore gekomen en ging daar wat dieper op in. Zo vertelde hij dat het makkelijker en goedkoper zou zijn geweest om de boel gewoon plat te gooien en

opnieuw op te bouwen, maar dan zou er veel historische waarde verloren gaan. Zoals bijvoorbeeld een aantal muurschilderingen in de woning en bijgebouwen.

Hans legde verder uit hoe vroeger stenen werden gebakken. De stenen werden ongeveer veertien dagen lang in een vuurgestookte oven geplaatst. De stenen die het dichtst bij het vuur lagen, waren kleiner, maar ook harder en werden anders van kleur. In die tijd waren stenen dus niet maatvast. Later kreeg men het beter voor elkaar om stenen maatvaster te bakken. Zo kun je dus aan oude stenen zien in welk tijdperk ze gebakken zijn.

Met de uitleg van Hans konden de leerlingen aan een speurtocht beginnen om antwoord te geven op de vraag: uit welk bouwjaar stamt het varkens-schuurtje? Ze liepen rond de boerderij en gingen op ontdekkingstocht.

Na een uurtje kwamen ze bij Hans weer bij elkaar en mochten ze om de beurt het bouwjaar raden. De leerlingen die met een marge van vijftien jaar rond het goede bouwjaar zaten, mochten een envelop met inhoud verdelen. Acht leerlingen hadden het goed geraden.

Het was een leerzame excursie. Hopelijk is hiermee de interesse voor het vak restaureren aangewakkerd!

Op de uitkijk naar de Russen

Afbeelding
Close up van de
raatbouwstructuur in
de luchtwachtoren
van Nieuw Namen |
foto David Koren.

Grenzen bestaan niet alleen op het land en in het water, maar ook in de lucht. Om de luchtgrenzen van Nederland in de tijd van de Koude Oorlog te bewaken, werden er vanaf de jaren vijftig overal in Nederland zogenaamde luchtwachttorens gebouwd, bedoeld om inkomende vijandelijke (lees: Russische) vliegtuigen te spotten.

Na de Tweede Wereldoorlog begon al snel de Koude Oorlog. Beide overwinnaars op Hitler-Duitsland, Amerika en haar westerse bondgenoten aan de ene kant en de USSR aan de andere kant, kwamen tegenover elkaar te staan bij het verdelen van hun invloedssferen in Europa. De dreiging van een Sovjetaanval en de bijbehorende atoomdreiging hield het Westen na 1948 decennia in zijn greep. Een opeenstapeling van ontwikkelingen (Blokkade van Berlijn, Korea-oorlog, eerste Russische kernbom) deed de spanning tussen het Westen en het communistische blok snel oplopen. Hoewel sommige mensen liever 'een Rus in de keuken dan een raket in de tuin' hadden, was de angst voor een aanval uit het oosten reëel en noopte het onze regering de verdediging tegen de Russen beter op orde te brengen, ook in de lucht. Zo ontstond een typisch en - inmiddels - zeldzaam grensrelict.

Een landelijk dekkend netwerk

De torens maakten deel uit van een netwerk uitkijk- en luisterposten dat tussen 1950 en 1955 is opgezet om in tijden van spanning of oorlog laagvliegende vijandelijke vliegtuigen te kunnen signaleren, melden en volgen. Het was van belang om het luchtruim tot 1.500 meter hoogte met het oog en oor te bewaken, omdat de radartechniek nog niet effectief (genoeg) was voor laagvliegende vliegtuigen. In 1950 was daartoe het Korps Luchtwachtdienst (KLD) opgericht, onderdeel van het Commando Luchtverdediging van de Koninklijke Luchtmacht. De posten werden regionaal georganiseerd en hoofdzakelijk bemand door vrijwilligers. Het werd te kostbaar geacht om de benodigde 5.200 mensen te onttrekken aan het leger. Nederland werd opgedeeld in tachtig sectoren, elk voorzien van drie (en soms vier)

Afbeelding

De kleine betonnen bunker die toegang biedt tot de atoomschuilkelder aan de voet van de luchtwacht-toren in Eede | foto David Koren.

torens, geplaatst in een driehoek op maximaal 16 kilometer afstand (de gehoorafstand bedraagt immers 8 kilometer). In totaal werden er 276 posten ingericht, veelal boven op bestaande hoge objecten.

Waar dit niet mogelijk was, bouwde men losse torens, opgetrokken uit geprefabriceerde schokbetonelementen in 'raatbouw': panelen van circa 38 centimeter met vierkante openingen. Hierdoor heeft de toren een open en luchtig karakter. Men was van mening dat de torens slechts van tijdelijke aard waren en de bedoeling was dat de betonnen prefab elementen nadien konden worden gebruikt voor de bouw van onder andere schuren. Deze losse torens werden gebouwd door N.V. Schokbeton uit Kampen, naar een ontwerp van architect Marten Zwaagstra (1895-1988). De onderste meters van de toren werden betegeld, zodat illegaal inklimmen vanaf de buitenkant werd verhinderd. Aan de bovenzijde kragen de luchtwachtstoren aan twee zijden

trapsgewijs iets uit, waardoor een observatiecabine ontstaat. Ook bij het observatiedek zijn de panelen dichtgezet. In totaal zijn er 140 van deze 'losse' torens gebouwd, waarvan er in het hele land nog maar achttien over zijn: zestien in raatbouw en twee in baksteen.

Luisteren en speuren

Op het observatiedek boven in de toren speurden twee luchtwachters het luchtruim af met een kijker en op het gehoor. Met een luchtwachtinstrument kon worden gemeten waar een vijandelijk vliegtuig heen ging. Vervolgens werd de aangrenzende luchtwachtkring ingeseind dat er een vliegtuig onderweg was, zodat het vliegtuig gemonitord kon worden. Maar ook werd er getelefoneerd naar het regionale hoofdkwartier van de KLD, die weer in verbinding stond met het landelijke militaire hoofdkwartier van de luchtverdediging, die kon beslissen over de inzet van gevechtsvliegtuigen

Naar aanleiding van '60 jaar na de Cubacrisis' organiseert Stichting Cultureel Erfgoed Koude Oorlog in het weekend van 22-23 oktober 2022 een landelijke openstelling voor objecten en musea die gerelateerd zijn aan de Koude Oorlog. In Zeeland is dit initiatief opgepakt door een groep enthousiaste vrijwilligers en zijn er zeven objecten te bezichtigen, waaronder de bunker onder het gebouw van Erfgoed Zeeland aan de Looierssingel. Kijk voor meer informatie op pagina 26 van deze editie van *Zeeuws Erfgoed*.

Ook zal tijdens dit weekend het grote boek over alle luchtwachtstoren in Nederland van historisch-geografe Sandra van Lochem verschijnen: *Luchtwachtstoren uit de Koude Oorlog* (Uitgeverij nai010, circa 400 pagina's). Dit boek geeft voor het eerst een integraal overzicht van alle ooit gebouwde en nog steeds bestaande luchtwachtstoren in Nederland en belicht deze vanuit een historische, landschappelijke en maatschappelijke context.

Afbeelding links

De verdwenen luchtwachttoren aan de Stoofdijk te Scherpenisse, Tholen | bron: Zeeuws Archief, Fotoarchief J. Torbijn, Goes, nr. SRP-18.

Afbeelding rechts

Sloop van de luchtwachttoren in Kloosterzande in 1989, destijds de hoogste van Nederland | bron: J. Wolterbeek, ZB, Beeldbank Zeeland, recordnr. 1363.

Afbeelding onder

Buiten Zeeuws-Vlaanderen is de het gebouw van de Zeevaartschool in Vlissingen de nog enige (herkenbare) plek waar nog een uitkijkpost gevestigd was | foto David Koren.

en luchtdoelartillerie. De vrijwilligers - alleen mannen - waren getraind om zowel eigen als vijandelijke vliegtuigen te herkennen aan silhouet en motorgeluid.

Door de ontwikkeling van de techniek raakte dit systeem al snel achterhaald. In 1964 kromp de KLD sterk en in 1968 werd de organisatie opgeheven. De torens werden toen overgedragen aan de Bescherming Bevolking (BB). Vanaf de torens moesten waarnemers van deze organisatie een mogelijke inslag van een atoombom kunnen lokaliseren en deze vervolgens telefonisch doorgeven. Op de valreep werd in 1968 aan de voet van de meeste torens dan ook een atoomschuilkeldertje gebouwd, zodat de personeelsleden in tijden van een atoomaanval konden schuilen. Dit waren maar kleine gebouw-

tjes die geschikt waren voor ten hoogste vier mensen. De (ondergrondse) schuilkelders konden betreden worden via een luik en klimijzers. Uiteindelijk werd de BB op zijn beurt in 1986 opgeheven. Dit leidde ertoe dat de eigendoms-situatie diffuus werd en niemand zich meer echt verantwoordelijk voelde voor de torens, vooral omdat ze geen functie meer hadden. Daarbij was de cementdekking van de betonbewapening veelal onvoldoende, wat betonrot in de hand werkte. Hierdoor zijn er veel torens gesloopt.

Zeldzaam

De luchtwachttorens in Zeeuws-Vlaanderen zijn behoorlijk uniek. Sowieso zijn er in heel Nederland nog maar zestien torens in raatbouw over. De luchtwachtkring T3 (Koewacht - Kloosterzande - Nieuw-Namen) is bovendien de enige kring in Nederland waarvan alle posten op een raatbouwtoeren werden gevestigd en waarvan op dit moment zelfs twee van de drie torens nog bestaan, te weten die van Koewacht en Nieuw-Namen. De derde toren, die van Kloosterzande, destijds met bijna dertig meter de hoogste van Nederland, werd helaas wegens betonrot in 1990 opgeblazen. Oud-directeur van Erfgoed Zeeland, Wim Scholten, was een van de protesteerders die met deze actie destijds nog *De Telegraaf* haalden. De burgemeester van de toenmalige gemeente had echter weinig met erfgoed en haalde zelfs de kans op zelfdoding aan als legitieme reden voor sloop. Ook de meeste posten op bestaande gebouwen zijn volledig ontmanteld, zoals in

De verscholen ligging van de luchtwachttoren in Koewacht, tegenwoordig de hoogste in Nederland | foto David Koren.

Samenstelling
Sandra van Lochem,
ondergrond:
Wikimedia/Lencer
CC BY-SA 3.0.

Zeeland op de Zeevaartschool in Vlissingen en op een bunker in Cadzand (die in 1960 gesloopt werd). De waardering voor de luchtwachtstorens is gelukkig groeiende. Toen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in de jaren '00 voor minister Plasterk een top-100 van de architectuur uit de wederopbouwperiode (1940-1965) maakte, bleek bescherming door het Rijk (helaas) nog een brug te ver. Wel hebben de gemeenten Sluis en Terneuzen hun verantwoordelijkheid genomen door 'hun' toren op gemeentelijk niveau te beschermen. Maar inmiddels is het Rijk begonnen met een speciaal programma militair erfgoed, waarbinnen gebouwen en structuren uit verschillende tijdvakken worden aangewezen die nog niet of nauwelijks in het rijksregister zijn vertegenwoordigd, zoals relictten uit de Belgische Opstand, Eerste Wereldoorlog, maar ook de Koude Oorlog. Een nieuwe toekomst lijkt vooral te schuilen in de geschiedkundige waarde en

toeristische potentie van deze bijzondere landschapselementen.

David Koren

Bronnen

- Hans Sakkers & Johan den Hollander (1989). Luchtwachtstorens in Nederland. Industrieel erfgoed uit de Koude Oorlog. Stichting Natuur- en Recreatie-informatie.
- Sandra van Lochem-van der Wel en Henk van Lochem (2003). Luchtwachtstorens, zeldzaam militair erfgoed uit de Koude Oorlog. In: Saillant 2003 nr. 3, pp. 18-25.
- Alfred Staarman & Mathieu Willemsen (red.) (2019). Als de Russen komen. WBOOKS.
- www.luchtwachtstorens.nl
- www.zeeuwseankers.nl
- www.luchtwachtstorenkoewacht.nl
- www.hengstdijk.eu/archief/luchtwachtstoren/luchtwachtstoren.html
- www.militair-erfgoed.nl/sme/ede.html
- www.coehoorn.nl/verdedigingswerken-module/detail.php?nr=LWTO00
- <https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=militaire%5Flandschapskaart>

Trots op mijn monument

Alles begint met goede afspraken

Aan het Molenwater in Middelburg staat sinds 1728 het (burger)weeshuis, bij veel Middelburgers beter bekend als de voormalige huishoudschool. Nadat het pand in de jaren tachtig van de twintigste eeuw in onbruik was geraakt kochten de families Boezem en Dieleman het in 1990. Zij zijn nu de bevoorrechte eigenaars en combineren er wonen en werken. Bij een eerste aanblik is meteen te zien dat dit een voornaam pand is, dat in de afgelopen drie eeuwen een belangrijke rol heeft gespeeld in Middelburg.

Uit de verhalen aan de koffietafel in de voormalige eetkamer van de huishoudschool wordt direct duidelijk dat dit heel anders was toen de families het in 1990 van de Dienst Domeinen kochten. "Het was echt uitgeleefd", "er hadden zwervers in gezeten", "vrijwel alle ruiten waren ingegooid" en "alle koperen leidingen waren gestolen". Kortom, het was eigenlijk een casco-pand... Maar het dak en de muren waren wel goed! Bovendien, zegt Marinus, beschikt Piet over het vermogen om door de gebreken heen te kijken en mogelijkheden te zien. Daarnaast had en heeft het pand natuurlijk nog vele pluspunten. De belangrijkste daarvan zijn de omvang van de werkruimtes en de mogelijkheid om werken en wonen te combineren.

Dit laatste zorgde ervoor dat de interesse van de twee families al snel gewekt was toen het pand in 1990 te koop kwam. Tijdens een bezichtiging kwamen ze elkaar tegen en raakten ze aan de

huishoudschool werd een simpele scheidingswand geplaatst, waardoor twee huizen ontstonden met elk hun eigen ingang. Vroeger was links de ingang van het meisjesweeshuis en rechts de ingang van het jongensdeel. De tuin werd niet gesplitst, maar gezamenlijk in gebruik genomen. Het voordeel daarvan is dat het complex tot op de dag van vandaag als geheel bewaard is gebleven. Vanzelfsprekend horen bij het gebruik van de gezamenlijke (buiten)ruimte afspraken. Die bestaan al sinds 1990 en zijn nog nooit aanleiding geweest voor discussie. Alles begint met goede afspraken.

Verbouwd tot twee woonhuizen

Vanuit die basis werd onder leiding van architect Ron Kodde van 'Adviesburo voor Architectuur en Stedebouw Ron Kodde' het voorhuis gestript en verbouwd tot twee woonhuizen met alle wensen die horen bij de moderne tijd. Hierbij werd wel rekening gehouden met de historie van het pand. De renovatie leverde leuke anekdotes en ontdekkingen op uit een (ver) verleden. Bij het verbouwen werden bijvoorbeeld de plaatsen aangetroffen waar de aanrechten van de huishoudschool hadden gestaan. Ook kwamen er op de plaats waar de meiden naailes kregen talloze speldjes tussen de vloerdelen vandaan. Zulke anekdotes maken het verleden van het gebouw tastbaar en zorgen voor een verhaal en een ziel.

"Te groot om alleen in te wonen"

praat. Voor beide was het huis te groot om alleen in te wonen, daarom ondernamen ze een gezamenlijke poging en niet zonder succes. Doordat grote vastgoedondernemers het pand links lieten liggen vanwege het vele werk dat nodig was, konden de beide families samen het huis kopen. In de grote entree van de voormalige

Afbeelding

De serre uit de jaren dertig vormt een zee van licht | portret- en detailfoto's Mieke Wijnen Fotografie.

Afbeelding rechts

Het weeshuis werd verbouwd met oog voor authentieke details maar ook met hedendaags comfort.

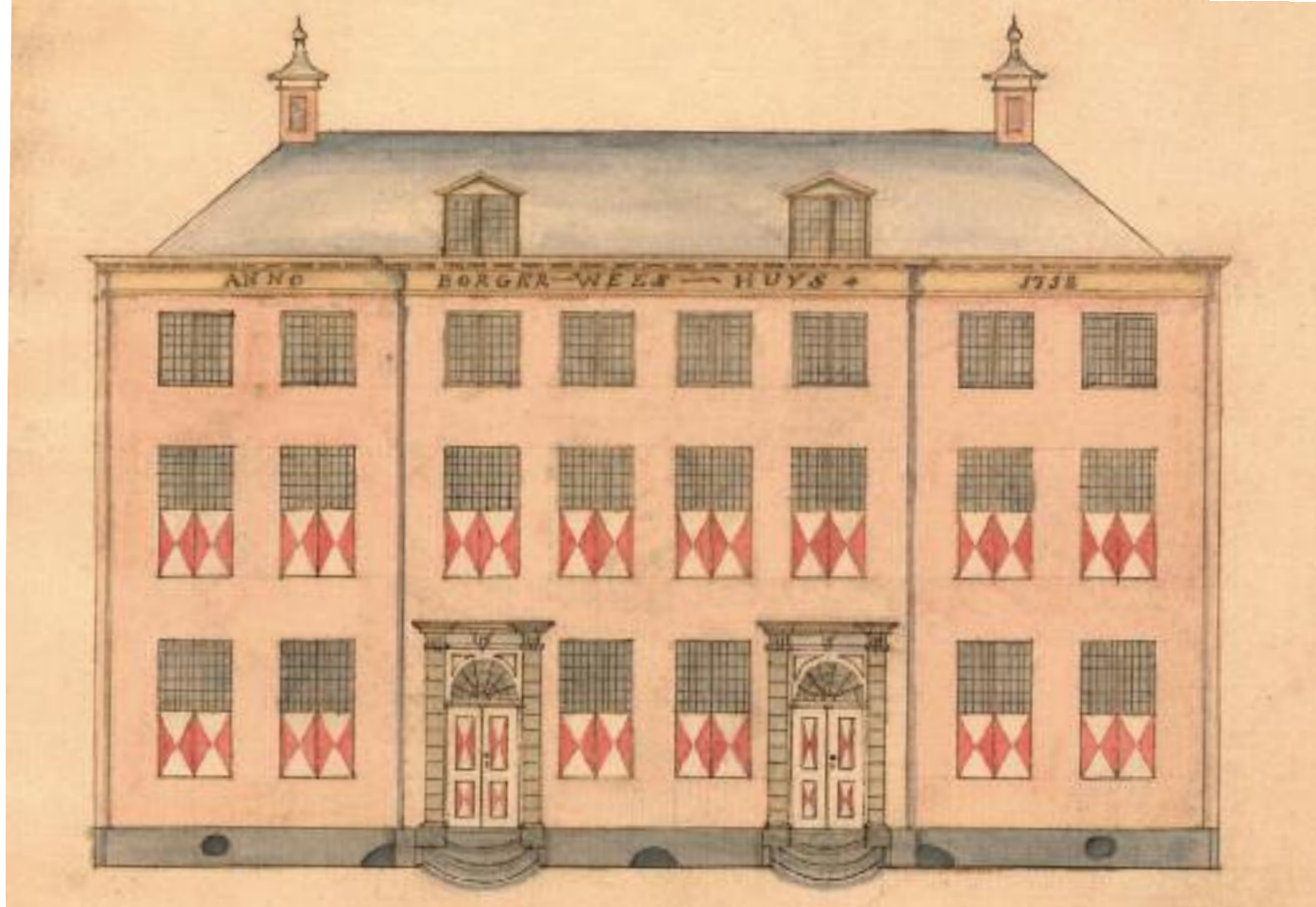
Ateliers

De twee vleugels die ten tijde van de huishoudschool in de vroege twintigste eeuw zijn aangebouwd, zijn door de families grotendeels zelf verbouwd. Hierin bevonden zich destijds een aantal lokalen. Nu zijn het de ateliers van Piet en Marinus. De schaal van de ruimtes speelt voor beide mannen een rol in hun werk. Als kunstenaar maken zij beiden op eigen manier gebruik van die ruimte. De ruimte zorgt onmiskenbaar voor een context.

“Het was echt uitgeleefd”

Bij de ateliers draait het niet alleen om de omvang, maar ook om de architectuur. Doordat de aanbouwen zijn gerealiseerd in de stijl van de Amsterdamse School zijn op veel plaatsen kleine versieringen in baksteen aanwezig die constructie-technisch totaal onnodig zijn. Marinus wijst op een horizontale sierlijst: “Daar kan ik nu van genieten.” “Ook de serre uit jaren dertig vind ik prachtig. Met de typische jaren dertig architectuur vormt die een zee van licht. Een duidelijk gevolg van de wetenschap is dat licht belangrijk is voor het welzijn van mensen.” De serre aan de achterkant van het gebouw is daarmee een typisch kind van zijn tijd.

Afbeelding
Burgerweeshuis van
Middelburg aan het
Molenwater, circa 1792 |
KZGW, Handschriften-
collectie nr. 6258, ZB
Beeldbank Zeeland,
recordnr. 1143.

Proefschrift

Het besef dat het voormalige weeshuis een bijzondere plek is, is zeker bij de huidige bewoners aanwezig. Hierin speelt het proefschrift van Hannie Kool-Blokland - over de godshuizen in Middelburg - een belangrijke rol. De bewoners beseffen slechts een in de rij van velen te zijn en voelen de verplichting om voorzichtig en verantwoordelijk met het gebouw om te gaan. Dat betekent echter meer dan op de winkel passen, meer dan het pand in de staat houden zoals ze het hebben gekocht. Het gebouw is en wordt nog steeds verbouwd om het te laten voldoen aan de eisen van deze tijd. Zo is de familie Dieleman momenteel bezig met het verbouwen en isoleren van de wanden van het atelier. Enkele jaren geleden hebben ze het platte dak van hetzelfde atelier vervangen en geïsoleerd en vrijwel tegelijkertijd voorzien van zonnepanelen. Zo worden er beetje bij beetje nog steeds aanpassingen verricht die het pand uiteindelijk levensloop- en toekomstbestendig maken. Vanwege de omvang van het pand is het daarbij wel belangrijk en verstandig om project na project op te pakken.

Niet alleen het aanpassen en verbeteren is van belang, ook het onderhoud vraagt de nodige aandacht. Het vele hout dat in het gebouw aanwezig is, zorgt ervoor dat met grote regelmaat zaken geschilderd moeten worden. Ook het enorme dak verdient eens in de zoveel tijd

onderhoud. Al is het maar het terugleggen van een lei of pan of het schoonmaken van de goten. Daarin is ook een belangrijke rol weggelegd voor de Monumentenwacht van Erfgoed Zeeland. Al sinds 1990 inspecteren monumentenwachters jaarlijks de staat van het pand. Kleine reparaties worden direct opgepakt, andere worden vermeld in een inspectierapport en kunnen door de eigenaars naar believen worden opgepakt. "Zo houden wij zicht op de staat van het onderhoud van het pand en staan we niet snel voor onverwachte verrassingen", aldus Piet. Op die manier leveren de bewoners hun bijdrage om ook dit monument voor de toekomst veilig te stellen.

Ben jij ook zo'n trotse monumenteigenaar?

Laat het de redactie weten!

Wil jij je verhaal delen met de andere lezers van *Zeeuws Erfgoed*, neem dan contact op met de redactie:
zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl.

Abonnees van de Monumentenwacht die aan de interviewreeks deelnemen, ontvangen voor hun medewerking de professionele portret- en detailfoto die bij hun verhaal worden afgebeeld.

De verduurzaming van de Oostkerk in Middelburg

Afbeelding links
De voorgevel van de Oostkerk | foto's Monumentenbezit.

Afbeelding rechts
Interieur van de Oostkerk. Hier worden de voorzetrampen in elkaar gezet.

De stichting Monumentenbezit kreeg in november 2018 de Oostkerk overgedragen van de Protestantse Gemeente Middelburg. Deze zeventiende-eeuwse protestante koepelkerk staat in de 'Top 100 van de Nederlandse Monumenten'.

Dit is niet voor niets, want de kerk uit 1648-1667 valt op vanwege haar rijk geornamenteerde beeldhouwwerk. Maar liefst drie architecten hebben gewerkt aan het ontwerp. Bartholomeus Drijfhout, Pieter Post en Arent van 's-Gravesande. Allen hebben ze door de vele vertragingen het eindresultaat van de kerk niet gezien en overleden voor de voltooiing van de kerk. Mede door de bemoeienis van de drie architecten is het een bijzonder gebouw geworden met fraai beeldhouwwerk vol van symboliek over het leven en de dood. Het interieur wordt gekenmerkt door de achtkantige koepel en grote ramen waardoor er een lichte en hoge ruimte ontstaat. Hartstikke mooi natuurlijk, maar vandaag de dag een ramp om deze enorme ruimte te verwarmen. Hoe doe je dit op een duurzame en verantwoorde manier?

Het oude systeem

Toen Monumentenbezit eigenaar werd van deze prachtige kerk, werd ze ook eigenaar van een verouderd en energieuwslurende verwarmingsinstallatie, in de opzet uit de jaren vijftig van de

vorige eeuw. Deze installatie bestond uit een elektrische vloerverwarming, aangevuld met elektrische convectoren en infraroodpanelen. Wanneer de vloerverwarming aan stond, werden de panelen ongeveer 50 graden Celsius. Dit zorgde enkel voor enorm warme voeten, terwijl de rest koud bleef. De warmte van de vloer steeg namelijk snel op en verdween in het grote volume van de koepel. Niet bepaald duurzaam.

Het verwarmingssysteem, zoals bovenstaand omschreven, was niet langer functioneel en van deze tijd. Zeker niet na de komst van Stichting de Oostkerk als nieuwe exploitant, die zich richt op het organiseren van cultureel-maatschappelijke evenementen. Tijdens deze evenementen is de verblijfsduur over het algemeen langer dan een kerkdienst van een uurtje. Door de kou was de Oostkerk in de winterperiode niet bruikbaar voor het programmeren van evenementen. Dit zat de exploitatie van de kerk behoorlijk in de weg. Uit het oogpunt van duurzaamheid en bruikbaarheid, was daarom de wens vanuit Monumentenbezit om energiebesparende maatregelen te treffen. Hierdoor zou de kerk het hele jaar bruikbaar worden.

Afbeelding

Het interieur van de Oostkerk na verduurzaming in 2022.

De uitgangspunten en oplossing

In samenwerking met Bordewijk De Adviseurs en EPA-id is het ontwerptraject voor de nieuwe installatie gestart. De uitgangspunten voor de nieuwe installatie waren onder andere: er mogen geen nadelige gevolgen zijn voor de bouwkundige onderdelen van de kerk, de kerk moet het gehele jaar gebruikt kunnen worden, de bezoeker moet zich comfortabel voelen en het top-100 monument moet gerespecteerd worden. Daarvoor moet de installatie geheel reversibel worden ingebracht en moet zij zo min mogelijk in het zicht komen.

Na een analyse van het huidige systeem, is een rekenmodel van de kerk gemaakt waarin de effectiviteit van verschillende maatregelen zijn berekend. Uiteindelijk is gekozen voor de toepassing van een combinatie van innovatieve en duurzame technieken met een aantal conventionele oplossingen. Op deze manier is een situatie bereikt waarbij aan alle gestelde ontwerp-eisen is voldaan.

De oude installatie is geheel verwijderd. Daarna is er een nieuw vloerverwarmingssysteem geplaatst op basis van een duurzame warmtepomp. Om ervoor te zorgen dat enkel de kerkzaal zelf verwarmd wordt en niet het gehele volume van de kerk, is er een 'luchtgordijn' gecreëerd. Dit werkt als volgt. In de voet van de koepel wordt verwarmde lucht naar de gebruikszone in de kerk geblazen. De lucht wordt ongeveer anderhalve meter boven het punt van inblaas weer afgezogen. Op deze manier wordt een horizontale deken van lucht gecreëerd, die de koepel van het volume van de kerk afsnijdt. Om te voorkomen dat de koude oppervlakken van wanden en ramen zorgen voor koudeval en een koude tocht, zijn ook hier maatregelen getroffen. Zo is er wandverwarming aangebracht, die wordt gevoed door dezelfde

warmtepomp als die voor de vloerverwarming. Daarnaast zijn de ruiten voorzien van elektrisch verwarmde achterzetbeglazing, zodat de ramen geen koud oppervlak meer vormen. Tot slot kunnen we op de meest koude momenten gebruik maken van conventionele technieken, die extra warmte geven. Zo zijn er convectoren onder de ramen geplaatst en kan gebruik gemaakt worden van infraroodpanelen, die direct het publiek verwarmen.

De nieuwe technieken zijn vrijwel onzichtbaar in de kerk ingepast. Dit is enkel mogelijk doordat de installaties in het buurpand geplaatst konden worden. Omdat in de koepelkerk geen ruimte beschikbaar was voor de utilitaire functies, heeft Monumentenbezit dit pand hiervoor ingezet. Hier staat de warmtepomp met bijbehorende geluidsdempers, de cv-opstelling en een deel van de regeltechniek. Doormiddel van leidingen die onder de straat doorgaan komt de warmte de Oostkerk binnen.

Het resultaat

Vanwege de getroffen maatregelen is de kerk nu het gehele jaar door comfortabel te gebruiken door bezoekers. Nu we verwarmen met systemen die werken op een warmtepomp in combinatie met conventionele technieken, wordt voor 42 procent gebruik gemaakt van duurzame energie. Dit is van belang voor de toekomstbestendigheid van monumenten. Monumentenbezit streeft ernaar om haar monumenten, waar mogelijk, mee te laten gaan met de tijd en duurzaam te maken. Wil jij nu zelf ervaren hoe behaaglijk de kerk is op een duurzame manier? Kijk dan op de website van de Oostkerk en kom langs!

Lenneke Willemstein
Monumentenbezit

Robin Koot
Monumentenbezit

Voetnoot

De verduurzaming van de Oostkerk is een samenwerking met TERTS. TERTS is gefinancierd binnen het Interreg V programma Vlaanderen-Nederland, het grensoverschrijdend samenwerkingsprogramma met financiële steun van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling. Het project ontvangt ook nog financiering vanuit lokale actoren. Meer informatie over TERTS is te vinden op www.grensregio.eu en www.terts.org.

Wil je meer weten over Monumentenbezit? Kijk dan op www.monumentenbezit.nl

Veere in 3D

Virtuele tijdreis in Museum Veere

Afbeelding

Er is veel materiaal en voorbereiding nodig om tot een goede afdruk te komen.

Het prachtige historische stadje Veere met zijn lieflijke straatjes, kade, vestingwerken en vele oude panden trekt jaarlijks meer dan één miljoen bezoekers. Toch zijn veel kenmerkende gebouwen, verhalen en figuren uit het straatbeeld verdwenen. Museum Veere brengt deze vergeten historie op een moderne en tot de verbeelding sprekende manier terug: VEERE IN 3D. Het maakt onontdekte geschiedenis beleefbaar en spannend voor een breed publiek van alle leeftijden. Het project is mogelijk gemaakt door steun van gemeente Veere, crowdfunding en bijdragen van verschillende ondernemers en fondsen.

Tijdreis

In Museum Veere is het nu mogelijk om een tijdreis naar 1813 te maken, de tijd waarin Veere onder Napoleon de grootste groei doormaakte. Bezoekers kunnen op een interactieve tafel virtueel in de stad Veere van tweehonderd jaar geleden stappen.

De afgelopen jaren is er in opdracht van Museum Veere door CG specialist Rudi Nieuwenhuis van Thing, in samenwerking met de Walcherse Archeologische Dienst (Bram Silkens), het Zeeuws Archief (Peter Blom) en enkele Veere-kenners heel hard aan dit interactieve 3D-model gewerkt. De reconstructie is helemaal vanaf nul opgebouwd en op basis van zorgvuldig onderzoek steeds gedetailleerder ingevuld. Zowel op straatniveau als voor elk huis afzonderlijk is alles uit de kast getrokken om het beeld kloppend te maken.

Gebouwen die er nu niet meer staan, zoals het Arsenaal en de Montfoortse Toren, zijn in detail

afgebeeld. Wandel virtueel door de straten van toen en klop op een deur voor meer historische informatie over dat gebouw.

Momenteel wordt er hard gewerkt aan een overzichtsanimatie die de groei van Veere laat zien van 1200 tot nu. Hiervoor is ook het illustere kasteel Sandenburg weer in volle glorie virtueel heropgebouwd.

VR-bril

Ook een VR-bril brengt de bezoeker naar 1813 en krijgt een animatie te zien die begint op het water, de Reede van Veere. De boot legt aan en een paard en wagen staan klaar. Dan volgt een reis door de stad. Onderweg zijn gebouwen van toen, Franse soldaten en een krijsende meeuw te zien. Het paard sjokt door in het tempo van 1813.

De 3D-animaties van Veere zijn slechts het begin. Het is de basis voor verdere doorontwikkeling. Er spelen nog verschillende ideeën zoals het in beeld brengen van gebouwen, zodat ook in de gebouwen zelf gekeken kan worden. Of een game ontwikkelen, waarmee jongeren op een visueel aantrekkelijke manier de historie van Veere kunnen beleven. Interactieve storytelling gaat in de toekomst een steeds grotere rol spelen. De jeugd is er immers mee opgegroeid, denk aan de gereconstrueerde werelden als Fortnite en Roblox.

Kom de animaties zelf ontdekken in Museum Veere! Het museum is dagelijks geopend.

Afbeelding

Een deel van het vrijwilligersteam van Museum Arnemuiden. Van links naar rechts: Ineke, Adri, Leen, Jan en en Rien | foto Mieke Wijnen Fotografie.

'Erremuuse' verhalen uit vroeger tijden

Handelsschepen uit heel Europa, grote bedrijvigheid in het stadje, zoutketen die op volle toeren draaiden: de Arnemuidse Gouden Eeuw. Deze bloeiperiode in de vijftiende en zestiende eeuw kwam langzaam maar zeker in verval. De rede voor Arnemuiden verzandde, dus grote handelsschepen zochten andere, diepere havens. De visserij werd de belangrijkste inkomstenbron en zou dit nog eeuwen blijven. Het verhaal van Arnemuiden en haar inwoners wordt verteld in Museum Arnemuiden, door een groep enthousiaste en onmisbare vrijwilligers.

Op een winderige dag in april rijdt de redactie het vissersdorp Arnemuiden in. In een gezellig straatje vinden ze Museum Arnemuiden in 't Stadthuys, het voormalige stadhuis van Arnemuiden. Eenmaal binnen wordt meteen de goede sfeer onderling en het enthousiasme van de vrijwilligers die ons ontvangen met koffie en lekkers opgemerkt.

't Uusje van Eine

Zo'n veertig jaar geleden is Museum Arnemuiden opgericht. Dit begon in een pand aan de Spoor-

straat, totdat in de Langstraat een negentiende-eeuwse woning te koop kwam. Het museum heeft deze woning gekocht. "Het was er een puinhoop en er moest hard geklust worden om alles weer netjes én in de oude staat te krijgen. Het meest bijzondere is nog wel dat toen we de vloer wilden aanpakken er een soort gewelf van zo'n 60 centimeter diep werd ontdekt. We maakten de keuze om verder te gaan graven, en ontdekten een juweeltje: een middeleeuwse kelder uit 1475! In totaal zijn er 5.200 emmers puin uit de kelder gekomen", vertelt Isa.

Afbeelding

Vrijwilliger Isa in de bedstee van 't Uusje van Eine | foto Mieke Wijnen Fotografie.

't Uusje van Eine is ingericht zoals het leven er rond 1900 uitzag, met schenkingen van meerdere inwoners van Arnhem. In de kelder onder het huis zijn verschillende archeologische vondsten te bewonderen.

Rien vertelt lachend "In 't Uusje kan het soms best vochtig zijn. De papier-maché poppen zijn daar niet goed tegen bestand. Op een morgen, net voor het museum opening, zat een van de poppen aan de keukentafel voorovergebogen met zijn hoofd op tafel. We hebben er maar een draai aan gegeven tijdens de rondleiding, en vertelt dat deze meneer iets te diep in het glaasje had gekeken", wijzend op de fles jenever op tafel.

stellingsruimte van de scheepswerf is een maquette te vinden van hoe de werf er in 1920-1928 uitzag. Deze is met uiterste precisie en met prachtige details gemaakt door een van de vrijwilligers. Rondleider en vrijwilliger Adri wijst ons in deze ruimte op het bureau met handgeschreven kasboek van Jacob Meerman, werfbaas van 1917 tot 1960. "Toen waren er ook

Afbeelding rechts

Thematentoonstelling 'streeksieraden Walcherse Pronk' | foto Museum Arnhem.

't Stadthuys

Na een herindeling van de gemeente kwam een groot deel van het gemeentehuis van Arnhem leeg. Een mooi moment voor het museum om uit te breiden! Op dit moment bevindt zich alleen nog een trouwzaal – met bijzondere schilderijen van prins Willem van Oranje en prins Maurits, gemaakt door Daniël van den Queborn – in het gemeentehuis, en is de rest van het gebouw nu opgevuld met de historie van Arnhem. Opgebouwd in drie thema's: de historie van Arnhem en archeologie, visserij en streekdrachten.

Door het museum heen is de creativiteit van de vrijwilligers duidelijk zichtbaar! In de tentoon-

Afbeelding links

Archeologische vondsten in de middeleeuwse kelder onder 't Uusje van Eine | foto Museum Arnemuiden.

Afbeelding rechts

Maquette van de scheepswerf in 1920-1928 | foto Museum Arnemuiden.

al sta-bureaus, want zitten was voor luie mensen vond men destijds."

Een bijzonder object in het museum is het rouwbord van familie Van Delen. De lijst werd vernield door de Fransen aan het einde van de negentiende eeuw, het binnenwerk bleef bewaard. In het Zeeuws Archief vonden de vrijwilligers een foto van het rouwbord in volle glorie. Twee vrijwilligers hebben de lijst nagemaakt met een knap staaltje houtsnijwerk en oude schildertechnieken.

Op dit moment is de thematentoonstelling 'streeksieraden Walcherse Pronk' te bewonderen in het museum. In de voormalige burgemeesterskamer staat het goud en zilver van de Walcherse dracht tentoongesteld, van de het oorijzer voor de vrouwen tot de gouden keelknopen voor de mannen. De tentoonstelling is dit hele museumseizoen te bezichtigen.

Vrijwilligers

"We zijn een hecht team en kunnen altijd op elkaar rekenen. Wanneer er ad hoc iets moet gebeuren hoef ik maar een paar telefoontjes te doen en ik heb zo een groep bij elkaar die komt helpen", vertelt voorzitter Leen.

Op de vraag waarom ze vrijwilliger zijn geworden bij het museum worden uiteenlopende

antwoorden gegeven. Van "mijn vader werkte in het gemeentehuis en heeft de vlag van Arnemuiden ontworpen in 1954, ik ben dus erfelijk belast om de geschiedenis van Arnemuiden voort te zetten" tot "ik kwam als buitenstaander in Arnemuiden wonen en wilde mezelf graag nuttig maken en onder de mensen komen".

Ineke houdt zich in het museum bezig met de PR en reserveringen. "We vinden het belangrijk dat mensen zich meteen welkom voelen. Bezoekers krijgen dan ook altijd een gids mee als ze dat willen, of ze nu met twee of met acht personen zijn. En als er een grote groep komt met een bus, dan lopen we als vrijwilligers altijd even mee om ze uit te zwaaien! We merken dat bezoekers dat erg waarderen".

www.bezoekmuseumarnemuiden.nl

Word jij erfgoedvrijwilliger?

Laat het de redactie weten!

Museum Arnemuiden kan nog meer vrijwilligers gebruiken. Heb jij tijd en interesse? Bekijk dan de vacature op de landelijke website: erfgoedvrijwilliger.nl/vacatures.

Save the date!

Koude Oorlog Weekend in oktober

In het weekend van 22 en 23 oktober zijn er verspreid over het land ruim veertig objecten en musea te bezoeken die gerelateerd zijn aan de Koude Oorlog. De bunker onder het gebouw van Erfgoed Zeeland is er daar een van. Gebouwd in 1964 moest deze bij een eventuele (kern)oorlog dienst doen als provinciale commandopost van de BB, de dienst Bescherming Bevolking.

Cubacrisis

Een van de meest spannende momenten uit de tijd van de Koude Oorlog (1945-1991) was de Cubacrisis in 1962. In deze periode was er sprake van een gewapende vrede tussen de kapitalistische wereld, met de Verenigde Staten als aanvoerder, en communistische landen onder invloed van de Sovjet-Unie. De grootmachten vochten weliswaar niet tegen elkaar (de wapens bleven 'koud') maar probeerden elkaar verbaal te intimideren via radio, tv, propaganda en een competitieve nucleaire wapenwedloop. Tijdens de Cubacrisis in oktober 1962 liepen de gemoederen hoog op. Het onderlinge conflict van de twee supermachten dreigde uit de hand te lopen. Een nucleaire dreiging hing in de lucht.

Koude Oorlog Weekend

De dreiging van een mogelijke kernoorlog hield de hele wereld in zijn ban. Stichting Cultureel Erfgoed Koude Oorlog en vele lokale vrijwilligers willen aan deze periode uit de geschiedenis meer bekendheid geven en organiseren daarom, 60 jaar

na de Cubacrisis, het Koude Oorlog Weekend. De organisatie wil laten zien wat er in de periode van de Koude Oorlog in Nederland gebeurde, welke maatregelen de overheid nam en welke impact de Cubacrisis op land en burger had. Wat zou er gebeurd zijn als de bom écht gevallen was?

Looierssingel Middelburg

Tijdens het Koude Oorlog Weekend worden in de bunker van Erfgoed Zeeland verschillende aspecten belicht van de techniek achter de Koude Oorlog. Er is een werkend zendstation en er is aandacht voor de overgang naar de Regionale Brandweer Zeeland en de Veiligheidsregio Zeeland. Dit tweedaagse evenement staat op geen enkele manier in verband met de huidige situatie in Oekraïne, benadrukken de Zeeuwse vrijwilligers.

Het definitieve programma staat vanaf begin september op erfgoedzeeland.nl. Voor meer info: pa60cuba.nl en erfgoedkoudeoorlog.nl

Afbeelding

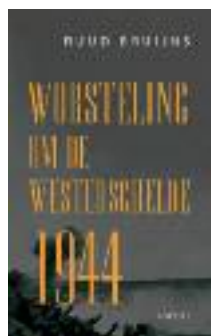
Een kijkje in de bunker van Erfgoed Zeeland, tijdens de Open Monumentendag in 2021.

ERFGOEDallerlei

Erfgoed Zeeland kan geen aanvullende informatie verstrekken over de verkoop van verschenen publicaties.

BOEKEN EN EENMALIGE UITGAVEN

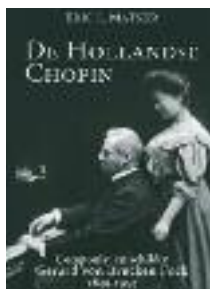
Ruud Bruijns. *Worsteling om de Westerschelde 1944* (Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2022) 225 pag.; ill., foto's, krt., tek., plattegr.; ISBN 9789464622478. Militair historicus Ruud Bruijns beschrijft succes en tegenslag aan

geallieerde en Duitse zijde en het lijden van de Zeeuwse burgerbevolking voor de bevrijding van de Scheldemonding. De inhoud omvat de race naar Antwerpen tot en met de bevrijding van Walcheren en Zuid-Beveland in september-november 1944. Het accent ligt vooral op de militaire operaties, maar alle onderwerpen worden in korte leesbare hoofdstukken weergegeven, waarbij niet in detail elk legeronderdeel wordt benoemd. Hoofdstukken zijn soms in een soort appendix (a en b) voorzien van kaderteksten met bijvoorbeeld ooggetuigenverslagen. Met overzicht van geallieerde en Duitse legers en ingekorte bronnenweergave.

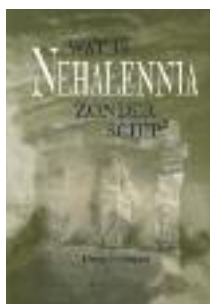
Adrie de Kraker. *Zes eeuwen schutterijen in Zeeuws-Vlaanderen en 500 jaar St. Sebastiaan uit Zuiddorpe* (Zuiddorpe/ Aardenburg: Schuttersgilde Sint Sebastiaan/ Durenkamp Grafimedia, 2021) 191 pag.;

ill., foto's, tab., tek., graf. Dit boek beschrijft de geschiedenis van de kruis- en handbooggilden van 140-2021, het gilde werd dus 500 jaar geleden opgericht in Zuiddorpe. In het eerste hoofdstuk worden de schutterijen van Aardenburg, Oostburg, St. Anna ter Muiden, Sluis, Biervliet, Hulst, Axel en Zuiddorpe in de vijftiende en zestiende eeuw beschreven. In het tweede, derde en vierde hoofdstuk volgt de periode 1600-1814, 1807-1945 en 1945-2021. Het afsluitende hoofdstuk gaat over het schuttersleven in Zuiddorpe en daarbuiten. Er zijn zes bijlagen met onder meer het stichtingsoctrui van St. Sebastiaan uit 1521, bestuursleden in de zeventiende en achttiende eeuw, het reglement en drie ledenlijsten uit de periode 1855-2011.

Eric L. Matser. *De Hollandse Chopin.* *Componist en schilder Gerard von Brucken Fock 1859-1935* (Hilversum: Verloren, 2021) 308 pag.; ill., foto's, krt., tek. ISBN 978-90-87049638. Gerard von Brucken Fock was in het

eerste kwart van de twintigste eeuw een opvallende figuur in de Nederlandse muziekwereld en zijn romantische kamer-muziek en pianostukken hebben een hoog niveau. Daarnaast schilderde de componist en was hij een criticus van zijn tijd en de maatschappij. In de biografie wordt in negentien hoofd-stukken in chronologische volgorde het leven van Von Brucken Fock behandeld. Daarin onder meer zijn jeugd op Ter Hooge en het huis aan de Dam, muziekstudie in Utrecht en Berlijn, zijn huwelijk, zijn omgang met Jan Toorop, werk als criticus en uiteraard zijn muzikale werk. Met epiloog, samenvatting, eindnoten, gebruikte bronnen, werkenlijst composities, verantwoording, een cd met muziek en register op persoonsnamen.

Dimp Nelemans. *Wat is Nehalennia zonder schip?* (Colijnsplaat: Stichting Maritime Art & Design, 2021) 256 pag.; ill., tek., krt., plattegr., foto's. Beeldend essay over de Romeinse geschiedenis van Zeeland waarin het

historisch perspectief van de godinnen-verering van Nehalennia, godin van de Zeevaarders, wordt verbonden met de Romeinse geschiedschrijving over de vrachtaart. De Thoolse visser Bout vond begin april 1970 in zijn visnet een drietal stenen. Samen vormden die stenen een votief/altaar van de godin Nehalennia. Vanaf augustus dat jaar werd er jarenlang op die vindplaats gedoken en werden talrijke resten boven water gehaald waaronder 330 votief geschenkenstenen van Nehalennia. De vondst uit de Schaar van Colijnsplaat is de meest complete Romeinse tempelvondst in Europa. In dit boek wordt in vier hoofdstukken ingegaan op de Romeinse tijd in de Nederlanden, het zuidelijke kustgebied en de open vaarroute, Ganuenta (Colijnsplaat) als poort naar Britannia, en de vroegste mariene historie van Zeeland. Het geheel is rijk voorzien van afbeeldingen, waaronder tientallen van votiefstenen. Met conclusie, epiloog, synopsis (en samenvatting in het Engels, Duits en Frans), bronvermelding, lijst van afbeeldingen en colofon.

Frank van der Ploeg, Arnoldus van Anthonissen. Een Zeeuwse meester uit de Gouden Eeuw (Zwolle: WBooks, 2021) 112 pag.; ill., foto's, tab., grav., krt.; ISBN 978-94-625-8451-8. Uitgave ter gelegenheid van de

gelijknamige tentoonstelling in Stadhuis-museum Zierikzee van 17 december 2021 t/m 13 november 2022. Van Anthonissen (1631-1703) was een fijnschilder die ook als 'grofschilder' werkte en zich ontwikkelde tot marineschilder. Daarnaast maakte hij bijvoorbeeld ook kaarten, heraldische wapens, en scheepssier. Hij verhuisde van Leiden naar Zierikzee en Middelburg. Kunst-historicus Van der Ploeg beschouwt de schilder vanuit het familieperspectief (vader en grootvader waren ook schilder), zijn werk als fijnschilder, zijn ondernemerschap als kunsthandelaar en zijn werk als 'kladschilder'. Bevat twee bijlagen in de vorm van een kalendarium en een overzicht van schilderijen, literatuurlijst en noten. Tevens bevat het boek veel afbeeldingen van schilderijen en ander werk van de schilder.

Adri van Vliet, Willem baron van Dopff 1721-1794. Bouwer van kasteel De Strijdhoeft, Militair, commandant van Breda, gouverneur van Hulst, garnizoenscommandant van Amsterdam, adviseur van stadhouder Willem V, kasteelheer in Udenhout. Unentse

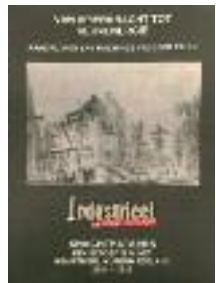
biografieën 5 (Udenhout: Erfgoedcentrum 't Schoor, 2021) 172 pag.; ill., foto's, krt., tek., plattegr.; grav.; ISBN 978-90-78933-38-0. Biografie van de op kasteel Neercanne geboren Willem baron van Dopff die ook bouwde van kasteel De Strijdhoeft in Udenhout was. Van Dopff was gouverneur van Zeeland tijdens de Vierde Engelse Oorlog, waaraan een hoofdstuk in dit boek is gewijd. In negen andere hoofdstukken wordt de verdere carrière van deze militair besproken. Met epiloog, stamboom, gebruikte bronnen en eindnoten.

Fransisca van Vloten. In schoonheid verstild. De kunstenaar Jan Heyse 1882-1954 (Domburg: De Factory, 2021) 132 pag.; ill., foto's, tek.; ISBN 978-90-823448-5-1. Geheel herzien en uitgebreide druk van een in 1996 - als

onderdeel van de Zeeuwse Katernen uitgegeven - boekje (destijds 95 pag. in kleiner formaat). Ditmaal uitgebracht ter gelegenheid van de tentoonstelling Dichterbij Jan Heyse (25 september 2021 t/m 6 juni 2022) in het Zeeuws Museum in Middelburg. Van Vloten gaat in op onder

meer studie jaren, tentoonstellingen, het werken in Veere, Middelburg en Domburg, figuren en naakten, zijn werk van mensen en dieren, landschappen en stadsgezichten en meer beschouwende hoofdstukken over zijn werk en leven. Bevat een groot aantal afbeeldingen van tekeningen, schetsen, schilderijen en houtgravures. Met noten, literatuur- en fotoverantwoording en personenregister.

Bert Zandvoort en Roy Bosman,
Van spierkracht tot kernenergie. De geschiedenis van aandrijving van machines (Sas van Gent: Industriële Museum Zeeland, 2021) 74 pag.; ill., foto's, tek., tab.

Uitgave bij de tentoonstelling 'Krachtpatzen', die in 2021-2022 in het Industriële Museum Zeeland wordt georganiseerd. In negen hoofdstukken is er aandacht voor de diverse energiebronnen die de mens in de loop van de geschiedenis heeft gebruikt van de oertijd tot heden: de eerste werktuigen; aandrijving door mens of dier; watermolens; windmolens; de industriële revolutie en de daaruit voortvloeiende stoommachines; de tweede industriële revolutie waarin staal, elektriciteit, turbines, verbrandingsmotoren en chemie een rol gaan spelen; elektriciteit en de derde industriële revolutie waarin computer, communicatie en globalisatie een rol spelen.

Bert Zandvoort (samenst.), **Karel Lansu** (foto's),
Afscheid van een monument. Steenstraat 28, Hulst (Hulst: Museum Hulst, 2021) 54 pag.; ill., foto's, tek., tab. Vanaf 1979 was het Museum Hulst gevestigd in het

monumentale pand Steenstraat 28 dat dateert uit de veertiende eeuw. Na veel gesteggel zal het Museum in 2022 verhuizen naar 's Landshuis, Steenstraat 37. In dit boekje wordt ingegaan op de vroegere bewoners van het pand, blikt Jef Steijns terug op vijftig jaar oudheidkamer tussen 1928-1978 en de eerste jaren van het museum tot 1988. K.J.J. Brand doet verslag van de Commissie Streekmuseum 'De Vier Ambachten' over 1979 en 1980. Piet Hageman bespreekt de zelfstandigheid van het streekmuseum in 2006. Verder zijn er wat kleinere bijdragen over onder meer de Cisterciënzers in de Vier Ambachten, foto's van de inrichting van het nieuwe museum, een lijst van tentoonstellingen tussen 1979 en 2021 en foto's van de restauratie in 1976.

TIJDSCHRIFTEN

Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 31/1 (2022) p. 1-48.

Frans Beekman en Bert van der Valk, 'Geologisch en archeologisch onderzoek op de Kop van Schouwen' (Geologie; Archeologie; Schouwen); Jaap Toorenaar, 'Een slagzin voor Zeeland' (reclame; Zeeland); Nicolle van Groningen, 'De bruinvis. Niet bruin en zeker geen vis, van consumptiedier tot icoon' (Bruinvissen); Mariëlle Beukers, 'Spaanse kooplieden en Spaanse wijnen in Middelburg' (wijnhandel; Spanje; economie); Rien Sanderse, 'De Zeeuwse assignaten' (waardepapieren; bankbiljetten).

Nehalennia. Archeologie, cultuurhistorie, streektaal en volkscultuur van Zeeland en Goeree-Overflakkee 215 (2022) 1-40.

Jan Midavaine, 'De eerste Veerse parochiekerk (1347-1484)'; Jan Zwemer, 'Geitedorp, what's in a name? Deel 2'; Paul Heerschap, 'Het oude handkoffertje met foto's'; Joop van den Bremen, 'Zingen in het Zeeuws (slot)'; Veronique de Tier en Piet van Sterkenburg, 'De lisdodde in de Zeeuwse dialecten'.

HEEM- EN OUDHEIDKUNDIGE BLADEN

Heemkundige Kring Walcheren

De Wete, 2022, 1

A.R. Koppejan, 'Stalhouder Jan Koppejan, sleper in Middelburg (3)'; Sjaak van der Linde, 'Stamgast. De overlever in de Nieuwstraat'; Jan Zwemer, 'Landschap lezen. De vroegste geschiedenis van het gebied rond Groot Middenhof, Oostkapelle'; Arnold Wiggers, 'Doorzichtkunde. De Middelburgse schildersfamilie Worrell'; Leo Faase, 'Walcherse Weelde. De tekeningen van Kees de Plaa'.

Vereniging Vrienden van het muZEEum en het archief van Vlissingen

Den Spiegel, 2022, 1

Adri Meerman, 'Inleiding'; Loe Schout, 'Kan ik het helpen dat ik arm geboren ben?' Kansen (on)gelijkheid in de achttiende eeuw'; Bianca van Duin, 'De ontwatering van Walcheren', Jhr. ir. Jacob Lucas Boreel (1883-1939) heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld als hoofd van de technische dienst van Vlissingen; G.-Jan Derksen, 'Op hoogte.. Gewicht speelt geen rol, maar geld wel! Herinnering, ambitie, een politiek klimaat en machines.. met een persoonlijke noot. Deel 1'; Jaco Simons, 'Van Vlissingen uit Vlissingen?', over de herkomst van de Fenteners van Vlissingen; Jan Kaljouw, 'De Vlissingse marine tijdens de Belgische opstand. Deel 2'; Pol Verbeeck, 'MuZEEumnieuws. Hoe vind je je weg op zee?'.

Polderhuis Westkapelle

Polderhuisblad Wasschappels Magazine, 2022, 1

Piet Minderhoud en Jan Kaland, 'Langs het tuinpad van mijn vader. Daar bij die molen (10)'.

Vereniging Vrienden van het Historisch Museum De Bevelanden *De Spuije*, voorjaar 2022

Bas van der Straaten, 'Het begin van de Tweede Wereldoorlog in Zeeland. Een overzicht van de gebeurtenissen met name in en rond Hansweert, met evacuatie en een mislukte vlucht naar Engeland via België en Noord-Frankrijk'; Hester van Rees, 'De Zeeuwse streekdrachten, Goed gemutst'; Het bestuur van de Vrienden van het HMDB, 'Afscheid van Saskia Vahlenkamp als directeur van het Historisch Museum De Bevelanden en het Fruitteeltmuseum en de benoeming van een nieuwe directeur'; Bas Chamuleau, 'De middeleeuwse bedijking van Noord-Beveland'; Hanna van Boven en Anneke van Waarden-Koets, 'Wil je het landschap begrijpen, dan moet je ook de historie kennen. In gesprek met Ad Beenhakker'; Hester van Rees, 'Boekpresentatie: Lucht-oorlog boven Zuid-Beveland, door Wim de Meester en Kees Stoutjesdijk'; Albert L. Kort, 'Boekindruk: Het wonder van de hbs', over Jan Blokker, het boek Het wonder van de hbs - een onderwijsvorming die slaagde, Amsterdam 2021'; Frits de Kaart, 'Boekindruk: In de voetsporen van mijn grootvader, door Margot Dijkgraaf, Amsterdam 2021'.

Oudheidkundige Kring 'De Vier Ambachten'

Bulletin, 2022, 1

Honoré Rottier, 'Archeologisch onderzoek naar de romaanse voorganger van de basiliek', bedoeld wordt de Willibrorduskerk in Hulst; Aloys Menu, 'Dignus de Waal, een Zeeuws-Vlaamse zoeaaf', zoeaven waren vrijwilligers die tussen 1861 en 1870 de pauselijke staat verdedigden tegen Italiaanse nationalisten; Ko Dek, 'Bakkerij Dieleman op de Kijkuit'.

Heemkundige Kring

West-Zeeuws-Vlaanderen

Tijdschrift, 2022, 1

Nico M.P. Peterse, 'Een klein stukje papier, maar een schrijnend document'; Arco Willeboordse, 'Ende behoort der stede van Ardemburgh'. Bladeren in het Boek met de Knoop (2), het Boek met de Knoop werd vermoedelijk in Brugge aangekocht om plaatselijke rechtsverzamelingen in op te tekenen'; André R. Bauwens, 'Een foto uit vervlogen dagen'; Marja A.C. de Groote, 'Bleekselderij. West-Zeeuws-Vlaamse landverhuizers in Kalamazoo, Michigan'; André Bauwens, 'Landarbeidersstakingen in West-Zeeuws-Vlaanderen'.

Heemkundige Vereniging Terneuzen

Nieuwsbrief, december 2021

P.C. Geensen, 'De memoires van Pieter Cornelis Geensen deel IV, over herinneringen van direct na WO II in Terneuzen'; Jaap Goossen, 'De geschiedenis van de smederijen op Zaamslag en omstreken'.

Stichting Heemkundige Kring Sas van Gent

Kroniek 2021, nr. 52

Marc de Vleeschauwer, 'Internationale polders in Zeeuws-Vlaanderen. Een eeuwenoud maar uniek feit in de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis'; Fons Verbeek, 'Twee oude brieven, foto's en bidprentjes uit Sas van Gent'; Rob Vermoet, 'Unieke samenwerking tussen Philippine, Sas van Gent en Westdorpe, over Open Monumentendag'; Walter van de Calseijde,

'Het Steedje Sas van Gent'; Theo Sarneel, 'De geschiedenis van Sas van Gent'; Theo Sarneel 'Uit onze collectie (13), Een walvis in 't Sas?'; Harold Sarneel, 'Het raadsel "Nouveau Sas de Gand"'; Frank van Hulle, 'Harmonie de Vereenigde Vrienden 125 jaar, over de in 1897 opgerichte eigen harmonie van Sas van Gent; Rob Vermoet, 'Tarwe Roggebrood- een uniek recept'; J.G.M. van Hecke, 'Uit de kranten van 1921'; Marc Dierick, 'Philemon Rosteveste', over een naar Sas van Gent uitgeweken Belg; Rob Vermoet, 'In memoriam Leonsa Sarneel- Anthéunis'; Leonsa Sarneel- Anthéunis, 'Sas van Gent op weg naar welvaart. Van vestingstad tot eerst geïndustrialiseerde gemeente van de Kanaalzone'; Eddy Kalfsvel, 'De eerste 25 jaar van Bolclub "Ons Genoegen" in Sas'; Rob Vermoet/ Eddy Steijaert, 'Betekoppen vieren 66-jarig jubileum'; Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, 'Gemeentelijke monumenten in de kern van Sas van Gent'; W. Vermeersch, 'Andere tijden', bericht in De Telegraaf van 1932 over een dodelijk ongeluk te Sluiskil.

Gezocht!

Geerd Sierdsma is op zoek naar een kopie van het schilderij 'Een Walcherse boer', van portretschilder H. Boone. De overgrootvader van zijn vrouw, Laurens Meliefste, is hierop afgebeeld.

Heb jij een kopie van dit schilderij of heb je een tip? Laat het per mail weten via geertsierdsma@hotmail.com.

UITGELICHT

In Den Spiegel schrijft Loe Schout het artikel: 'Kan ik het helpen dat ik arm geboren ben? Kansen(on)gelijkheid in de achttiende eeuw'.

Nee, daar kun je niet veel aan doen, maar door gebruik te maken van mogelijkheden, een beetje geluk en karakter kun je nog heel wat van je leven maken. Zelfs als je niet als een kwartje maar als een dubbeltje geboren bent.

Kansengelijkheid was er niet op papier en niet in de praktijk gedurende de zeventiende en achttiende eeuw in de Republiek. Pas aan het begin van de negentiende eeuw ontstaat de eerste onderwijswetgeving onder invloed van de Franse revolutie. Schout behandelt factoren die van een dubbeltje een kwartje kunnen maken en vooral wat Bellamy daar zelf aan bijdroeg.

Vlissingen telt ongeveer 6000 inwoners als Jacobus Bellamy (1757-1786) geboren wordt. De jaren van de Gouden Eeuw zijn voorbij en een groot deel van de bevolking leeft in armoede. Studeren is in Vlissingen alleen weggelegd voor kinderen van rijke ouders, de Latijnse School heeft weinig leerlingen en tussen 1775 en 1800 gaan maar 24 Vlissingse jongeren door naar een universiteit. Bijna niet te geloven dat de bakkers-knecht Bellamy daartoe behoort. Vlissingen is wel de stad waar de Verlichting al vroeg speelt: in 1769 wordt het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen er opgericht, Betje Wolff maakt er furore, de patriottenbeweging heeft er steeds meer aanhangers en de geest van de Verlichting gaat niet aan de jonge Jacobus voorbij.

Bellamy gaat elke zondag naar de verplichte catechisatieles van dominee Jonas Willem te Water, een streng gereformeerd man met moderne ideeën over godsdienst-vrijheid, tegenstander van het oude gebruik om doden in

Silhouetten van Jacobus Bellamy en verloofde Francina Baane, met een gedicht van W.A. Ockerse; kopergravure van D. Veelwaard, naar een tekening van J. van Meurs | Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, deel IV, nummer 212.

de kerk te begraven en ook iemand die talent weet te ontdekken. Hij bedenkt een plan om Bellamy klaar te stomen voor de universitaire studie. Door het uitgebreide netwerk van dominee Te Water komt Bellamy in aanraking met het invloedrijke Haagse dichtgenootschap 'Kunstliefde spaart geen Vlijt', waarvan hij zelfs het volledige lidmaatschap ontvangt. Ook voelt hij zich steeds meer aangetrokken tot de strijd van de patriotten voor lokale democratie en tegen de almacht van stadhouder Willem V.

De financiering

Van een dubbeltje een kwartje maken kost wel geld, en ook daarbij speelt dominee Te Water een belangrijke rol: hij weet zijn netwerk en vriendenkring in te zetten om een studiefonds voor Bellamy op te zetten en te beheren. De ondertekenaars behoren allen tot de elite van Zeeland: Cruijsselbegen, Clijver, Schorer, Galandat en meer bekende namen komen we tegen. Begin 1782 is Jacobus voldoende voorbereid om in Utrecht naar de universiteit te gaan.

Hij wordt constant achtervolgd door geldgebrek, moet zich schikken naar de wensen van zijn sponsors en fondsen en kan nauwelijks rondkomen. Maar hij blijft een vrolijke student die het geld graag laat rollen en dicht onder andere: "hij die de wereld rollen laat, kan 't allerstrengste lot niet deren."

Dominee met hart en ziel?

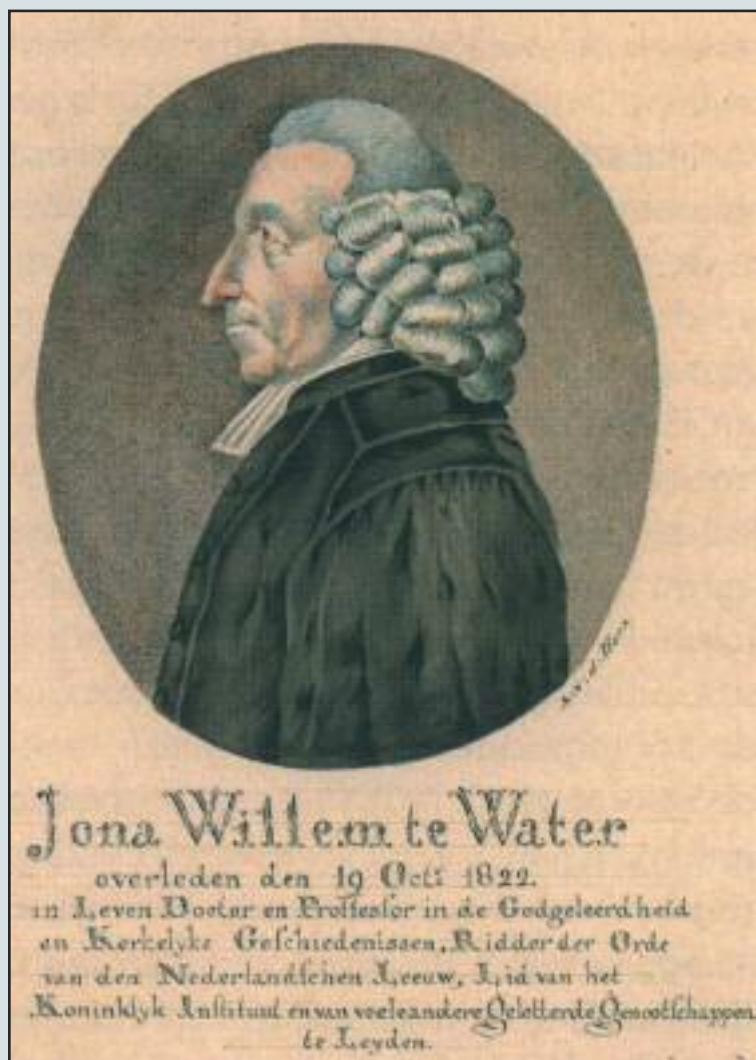
De kans om te studeren vergt wel aanpassing: keus heeft Bellamy niet, het wordt theologie, met daarna automatisch predikant worden. Hij is volledig afhankelijk van het studiefonds. Ook met zijn doen en laten bemoeien de heren zich fors. Te Water schrijft - na een opruiend gedicht dat Bellamy publiceert in De Post onder pseudoniem Zelandus - : "Men wil niet dat Ge zo fors schrijft, men wil dat niet onder anderen om Uw eigen bestwil met dat al is een weinig voorzichtigheid in onze leeftijd geen kwaad." Jacobus trekt zich er weinig van aan maar ergert zich wel aan alle opgedrongen regels en beperkingen: "Ik heb veel veranderingen gezien, doch nimmer een die ongemakkelijker is dan het veranderen van een mens in een dominee." Ook aan zijn verloofde, Fransje Baane in Vlissingen, schrijft hij: "dat dominee worden, dan wordt mijn ziel bedroefd. Om u uit mijn hart rechtuit te zeggen, ik zou het liever niet worden."

Eigenzinnig en vermetel

Onderdanigheid of valse bescheidenheid kent de jonge Jacobus niet. Als het dichtgenootschap 'Kunstliefde spaart geen Vlijt' een gedicht van hem weigert wordt hij flink boos en reageert met: "Ik zal een satire in rijmloze verzen opstellen op het genootschap, Mijne Heren. Ik ben eigenzinnig en vermetel!" Heel populair is Bellamy bij 'de juffers', die vooral zijn amoureuze gedichten waarderen. Op bijeenkomsten is hij vanwege zijn welsprekendheid, humor en vrijmoedigheid

geliefd. Knap hoe de eertijds onbekende bakkersknecht zich boven zijn oorspronkelijke milieu uit weet te werken. Bellamy krijgt in korte tijd nationale bekendheid als dichter, patriot en cultuurcriticus. De Amsterdamse Schouwburg wil hem in dienst nemen als acteur en dichter tegen een vrij aanzienlijke jaarwedde, maar ook dan doet hij zijn eigen zin en weigert het gulle aanbod. Liever dan poëzie schrijven, wil hij meewerken aan een kritisch cultureel tijdschrift om juist de kwaliteit van die poëzie te verbeteren.

Voor zijn dood in 1786, Bellamy is dan pas 28 jaar oud, voorspelt hij dat in de advertentie van zijn overlijden zal staan: "NB! Contanten heeft men, tot nog toe, op de kamer van de overledene niet kunnen vinden". Financieel is Jacobus Bellamy nooit een kwartje geworden, maar maatschappelijk gezien heeft hij in zijn korte leven heel wat bereikt.

De Vlissingse predikant Jona Willem te Water, aquarel A. van der Horn | Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, deel IV, nummer 922.

Vaste expositie vernieuwd

Land in beweging

Voor Museumboerderij Goemanszorg was 8 april 2022 een hele speciale dag. Bertie Steur, bekend van Boer Zoekt Vrouw en Expeditie Robinson, opende de nieuwe vaste expositie 'Land in beweging'. Ze reed met een klassieke tractor van het museum door een afzetlint, waarna de genodigden de nieuwe expositie konden bekijken.

De metamorfose van het museum brengt het belang van de landbouw dicht bij de bezoeker | foto Museumboerderij Goemanszorg.

De plastic poppen zijn vervangen door levensechte. Neem plaats op de bank naast Adri Goemans, voormalig eigenaar van de boerderij | foto Museumboerderij Goemanszorg.

Er is nu letterlijk beweging in het museum. Bij de entree heet Adri Goemans de bezoekers virtueel welkom in zijn boerderij. Verderop is een levende presentatie met kweektafel over de groei van gewassen. In het woonhuis draait een film waarin de familie Goemans, de voormalige bewoners van de boerderij gespeeld door acteurs, tot leven komen.

De vaste expositie is volledig op de schop gegaan. Het verleden, heden en de toekomst van de landbouw wordt op een eigentijdse manier verteld. Met aandacht voor klimaatverandering, biodiversiteit en het belang van de bijenteelt zet het museum ook in op bewustwording. Bezoekers worden ondergedompeld en meegenomen in een verhaal waarin de tegenstelling tussen arm en rijk treffend tot de verbeelding wordt gebracht.

De vernieuwing is gerealiseerd door met heel veel partijen samen te werken en de benodigde subsidies binnen te halen. Ontzettend veel mensen, binnen en buiten het museum, hebben er hun steentje aan bijgedragen. De metamorfose is nog niet helemaal af; de laatste hand wordt nog gelegd aan een audiotour voor kinderen.

Museumboerderij Goemanszorg is klaar voor het nieuwe seizoen!

Nieuwsgierig geworden? Goemanszorg is iedere dag, behalve op maandag, open van 11.00 tot 17.00 uur.

MOnuMENTaal

Tijdens een archeologisch onderzoek in de binnenstad van Hulst in 2011 zijn een groot aantal militaire vondsten gedaan, waaronder meerdere fragmenten van helmen. Men trof ze aan tijdens het ontgraven van de vroegere haven van Hulst in het plangebied de Nieuwe Bierkaai, tussen de Bierkaaistraat en de Overdamstraat. De meeste helmfragmenten dateren uit de periode van de Staatse oorlogen, tussen 1591 en 1645. Het was de tijd van belegeringen van de stad Hulst door Staatse en Spaanse troepen. De hier afgebeelde helm is van een schutter geweest en is van het type Cabasset, dat in die tijd veel in gebruik was. Het was een ijzeren helm met een wangklep en klinknagels in een koperlegering.

